

مقدمه

زبان فارسی یکی از چند زبان ارجمندی است که از گذشته‌های بسیار دور، آثار مکتوب گران قدری از آن برجای مانده که دربردارنده ارزش‌های والای انسانی است. این زبان، قرن‌های متوالی، زبان رسمی و فرهنگی بخش وسیعی از جهان، از آسیای میانه تا آسیای صغیر و بین‌النهرین و تمام شبه قاره هندوستان بوده است و نه تنها ایرانیان علاقه‌مند بلکه بسیاری از غیرایرانیان، با شوق و شور این زبان را فرا گرفته، بدان شعر سروده و کتاب نوشته‌اند. زبان فارسی، حافظ وحدت قوم ایرانی و به تعبیر دقیق و زیبای مقام معظم رهبری، رمز هویت ملی ماست.

مهمتر از همه اینکه ادبیات ایران – که در جهان مقامی بس شامخ دارد و مایه فخر و مباهات و سرفرازی و سربلندی ماست – به این زبان سروده و نوشته شده است. پس بر ماست که زبان فارسی را گرامی بداریم و آن را خوب بشناسیم و بشناسانیم.

براساس طرح مصوب برنامه درسی زبان و ادبیات فارسی، برای تسهیل آموزش هر یک از دو مقوله «زبان» و «ادبیات»، محتوای کتاب‌های فارسی، در قالب دو کتاب «زبان فارسی» و «ادبیات فارسی» تهیه و تنظیم شده است. البته این مرزبندی به معنی جدایی زبان از ادبیات نخواهد بود؛ زیرا گسستن این دو عملاً ممکن نیست اما برای آنکه محدوده نسبی این دو در آموزش مشخص شود، برای هر یک رویکردی جداگانه بایسته به نظر می‌رسید. تقویت و به کارگیری مهارت‌های زبانی موجب توفیق در فراگیری سایر علوم و معارف از جمله ادبیات خواهد بود و تعمیق و گسترش ادبیات نیز موجب باروری زبان می‌گردد.

براساس تلفیقی بودن روش برنامه‌ریزی درسی سعی شده است مهارت‌های زبانی، قواعد شناخت زبان فارسی و کاربرد درست آن، به گونه درهم تنیده ارائه و ارزشیابی شود. مباحث درهم تنیده کتاب، در چهار حوزه زبان‌شناسی، دستور، نگارش و املا تهیه شده است که ساختار هر یک به تفکیک، در قالب نکاتی اساسی یادآوری می‌شود. البته این تفکیک برای روشن شدن مباحث است و ضرورت دارد در آموزش این کتاب همه مطالب با هم دیده شود. به همین سبب، خودآزمایی‌های هر درس نیز درهم تنیده تنظیم شده است.

الف) زبان‌شناسی

برای اینکه دانش‌آموزان با مباحثی دیگر از علم زبان‌شناسی (غیر از آنچه سال اول و دوم گفته شد) آشنایی مختصری پیدا کنند، در هر سال چند درس در نظر گرفته شده است. این مباحث ضمن اینکه درک عمیق و درستی از زبان به دانش‌آموز می‌دهد و او را با مقوله زبان آشنا می‌سازد، به‌طور غیرمستقیم در فهم دستور نیز یاریگر اوست. آموزش هم‌زمان سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی نیز ایجاب می‌کند چنین بحثی مطرح شود. طرح این مباحث سیری منطقی، مناسب و متناسب دارد.

ب) دستور زبان فارسی

کوشش شده است که دستور زبان دوره دبیرستان، بر مبنای نظریه علمی ساخت‌گرایی نوشته شود و در حد امکان دستور سنتی نیز مد نظر قرار گیرد. در تدوین دستور، نکات زیر مورد نظر بوده است. (۱) کتاب حاضر، توصیف فارسی نوشتاری امروز در کتاب‌های درسی است؛ نه فارسی گفتاری، نه عامیانه، نه شعر و نه فارسی روزگار گذشته.

(۲) علم، به توصیفِ واقعیات می‌پردازد، در زبان نیز هرچه واقعیت فراگیر دارد در توصیف مورد نظر است. گرچه با گذشته زبان و سلیقه شخصی و زیبایی‌شناسی و حتی منطق، مغایرت داشته باشد؛ برای مثال، چون در فارسی نوشتاری تحصیل کرده‌های امروز، «وجه وصفی» رایج است، غلط نیست. همین‌طور کاربرد «می‌باید رفت» و «باید رفت» و «بایست برود» به جای یکدیگر. پس هرچه در فارسی نوشتاری کتاب‌های درسی واقعیت دارد، درست است و چیزی که واقعیت زبانی ندارد تجویز نمی‌شود. (۳) در دستور ساختاری، توصیف بر اساس ساخت و صورت است؛ مثلاً در تعریف فعل به جای اینکه بگوییم: «فعل کلمه‌ای است که برانجام کاری یا روی دادن و پذیرفتن حالتی در زمان دلالت کند» گفته می‌شود: «فعل کلمه‌ای است که دارای شناسه باشد.» و ...

(۴) در آموزش دستور، اساس کار بر این است که در هر سال، یک دوره دستور فارسی تدریس شود. انتخاب این روش آگاهانه بوده و متناسب با توان دانش‌آموز در نظر گرفته شده است؛ بنابراین، تقاضا می‌شود همکاران گرامی از تدریس مطالب خارج از کتاب – هرچند سودمند به نظر آید – و نیز از تعریف‌های معنایی خودداری فرمایند.

(۵) کوشش شده است که قواعد دستوری هرچه ساده‌تر نوشته شود و از اطناب بیهوده جداً پرهیز گردد و تا حد امکان از اصطلاحات دستور سنتی به دلیل انس بیشتر همکاران و مدرّسان محترم استفاده شود. مگر در موارد ناگزیر که اصطلاحی با معنی گسترده‌تر یا جدیدتری به کار رفته است.

(۶) به قواعد فعال زبان بیشتر توجه شده است؛ مثل کاربرد «ی» نسبت که با استفاده از آن، از هر اسمی می‌توان، صفت ساخت. برخلاف «گان» که تنها چند کلمه با آن ساخته می‌شود یا پسوندهای «ین» و «بنه» که امروز دیگر چندان فعال نیست.

۷) تمرین‌های کتاب به گونه‌ای است که دانش‌آموز تنها با فراگرفتن عمیق و دقیق درس می‌تواند بدان‌ها پاسخ مناسب بدهد و از طرفی، انجام تمرین نیز به یادگیری اساسی درس کمک می‌کند. با درنظر گرفتن این تأثیر متقابل، درس و تمرین هر دو اهمیت دارند و شایسته است به شیوه‌ای درخور، به هر دو توجه کافی مبذول شود.

۸) سیر مطالب و مباحث از ساده به پیشرفته است و غالب بخش‌ها به منزله پیش‌نیازی برای بخش‌های بعدی است؛ بنابراین، اگر در یادگیری بخش‌های نخست کتاب توجه کافی مبذول گردد، در پایان کار، نتیجه مطلوب خواهد بود.

پ) بخش نگارش

درس‌های نگارش در ادامه و تکمیل دروس نگارشی دوره راهنمایی با توجه به نکات زیر تهیه و تنظیم شده است.

۱) درس‌ها عمدتاً به شیوه استقرایی و به کمک تحلیل نمونه‌ها و استفاده از شیوه مقایسه نگاشته شده است.

۲) به جنبه‌های کاربردی و عملی و تقویت مهارت‌های نگارشی توجه شده است.

۳) در این شیوه فرصت‌های مناسب برای فعالیت‌های یاددهی و یادگیری فراهم آمده است.

۴) مطالب با تکیه بر آموخته‌های قبلی و از ساده به پیشرفته تنظیم شده است.

۵) در بخش تمرین و نگارش، فرصت‌های بازآموزی و کاربردی فراوانی پیش‌بینی شده است.

۶) تمرین‌ها ناظر به سطوح مختلف یادگیری است.

۷) از شیوه ارزشیابی تکوینی در درس‌ها استفاده شده است.

۸) در دروس از نمونه‌های نثر امروز به عنوان شاهد مثال و نیز به قصد ارائه نمونه‌های فارسی معیار – که با مسائل آموزشی مرتبط است – استفاده شده است.

۹) نکته‌های نگارشی با عنوان «پیاموزیم» در درس‌ها آمده است.

ت) املا

یکی از اهداف برنامه درسی زبان و ادبیات فارسی، آشنایی دانش‌آموزان با شیوه‌ها و قواعد درست نوشتن، ایجاد مهارت در کاربرد صحیح کلمات و زیبانویسی، تندنویسی و درست‌نویسی است. تحقق این هدف مهم، به طور مشخص در هر سال، چهار درس املا درنظر گرفته شده است که ضمن آموزش چندنکته‌آملایی و بحث و گفت‌وگو درباره آنها، از متن درس‌های هر دو کتاب و گروه کلمات آنها آملای تقریری گفته می‌شود. علاوه بر این، در درس‌ها نیز نکته‌آملایی با عنوان «پیاموزیم» گنجانیده شده است تا

دانش‌آموزان به تدریج با قواعد نظری درست‌نویسی آشنا شوند. کلیه «پیام‌وزیم»ها به خط تحریری چاپ شده تا دانش‌آموزان ضمن آشنایی با نمونه‌های عملی، مهارت به کارگیری خط تحریری را نیز کسب کنند.

توصیه‌هایی برای آموزش و ارزشیابی درس زبان فارسی ۳

(۱) درس‌ها به ترتیب شماره آنها تدریس شود. ممکن است بعضی همکاران درس‌های نگارشی یا دستوری را یکجا و بدون توجه به نظم کتاب تدریس کنند. این کار از کلی‌نگری دانش‌آموز به زبان فارسی می‌کاهد و باعث پراکندگی و کندی دریافت او می‌شود.

(۲) به دلیل ماهیت مهارتی و کاربردی این درس‌ها، تکرار و تمرین و توالی در آنها رعایت شود. دبیران محترم با مراقبت در حسن انجام تمرین‌های نمونه کتاب و نمونه‌های مشابه، مهارت‌های زبانی را در دانش‌آموز تقویت کنند. تمرین‌های کتاب به گونه‌ای است که دانش‌آموز تنها با فراگرفتن عمیق و دقیق درس می‌تواند به آنها پاسخ گوید. تکیه بر این تمرین‌ها در فراگیری مهارت‌های زبانی تأثیر بسزایی خواهد داشت.

(۳) نظر به اینکه درست‌نویسی کلمات و ترکیبات تازه کلیه کتاب‌های درسی در هر پایه تحصیلی – نه تنها فارسی – هدف درس املاست، لازم است از دانش‌آموزان خواسته شود کل کتاب‌های پایه را با چنین هدفی مطالعه کنند. ارزشیابی از بخش دوم املا به کمک گروه کلمه عملی خواهد بود. مقدار متن پیشنهادی برای املا در مجموع حدود بیست سطر جایی مناسب به نظر می‌رسد.

(۴) دبیران محترم در آموزش این کتاب از شیوه‌های رایج و گوناگون تدریس استفاده کنند تا جریان یاددهی و یادگیری با سهولت بیشتری انجام شود. ضمن اینکه آموزش هریک از مهارت‌های زبانی، روشی خاص و معین را می‌طلبد.

(۵) لازم است در آموزش محتوای کتاب، بیشترین سهم به دانش‌آموزان اختصاص یابد و تا جایی که ممکن است معلم نقش راهنما را برعهده داشته باشد. فعال بودن دانش‌آموزان در امر یادگیری، به ویژه در کسب مهارت‌های اساسی از رویکردهای تعلیم و تربیت کنونی است. عدم توجه به این مهم موجب ضعف و نارسایی در کسب مهارت‌های زبانی خواهد شد.

(۶) هر درس در یک جلسه تدریس و تمرین گردد. از فرصت هیچ درسی برای درس دیگر استفاده نشود. به دلیل مهم بودن همه مهارت‌های زبانی مطرح شده در کتاب، هیچ درس یا ماده‌ای نباید تحت الشعاع موضوع دیگر قرار گیرد.

در پایان از دبیرخانه زبان و ادبیات فارسی کشور و همه همکاران گرامی که با شرکت در جلسات تجدید نظر و ارسال نظرات ارشادی خود در اصلاح و تحکیم ساختار کتاب، سهم و نقشی داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری و قدردانی می‌شود. امید است به همت دبیران و دانش‌آموزان محترم، محتوای

کتاب متناسب با برنامه درسی مصوّب به اجرا درآید و در ارزشیابی به اهداف برنامه توجّه کافی شود.
تازه‌ترین تغییرات و اصلاحات در سال ۱۳۹۰ بر اساس نشست‌های کار گروه مؤلفان و دبیران
و نیز بر پایه نظرات و پیشنهادهای صاحب نظران و دبیران سراسر کشور صورت گرفته است.
نشانی پایگاه رایانه‌ای گروه زبان و ادبیات فارسی :

Literature – dept.talif.Sch.ir

دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

اهداف کلی آموزش زبان فارسی (۳) اختصاصی در سال سوم متوسطه

الف) حوزه شناختی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مطالعه این کتاب با مسائل و موضوعات زیر آشنا

شوند :

- ۱) زبان فارسی معیار و نقش آن در تحکیم ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی
- ۲) قواعد و فرآیندهای زبان فارسی
- ۳) شیوه‌ها و قواعد درست خوانی و درست نویسی
- ۴) ساختار صرفی و نحوی زبان فارسی معیار
- ۵) ساختمان کلمات و انواع آن در زبان فارسی معیار
- ۶) ساختمان جملات و انواع آن در زبان فارسی معیار
- ۷) ساختمان جملات و انواع آن در دستور تاریخی

ب) حوزه نگرشی

انتظار می‌رود که دانش‌آموزان در پایان یادگیری، به موضوعات زیر علاقه و نگرش

مثبت پیدا کنند :

- ۱) طرح افکار و اندیشه‌ها در قالب گفتار و نوشتار مناسب
- ۲) کاربرد درست زبان فارسی در زندگی روزمره
- ۳) پاسداری از زبان فارسی و تلاش برای گسترش آن
- ۴) مهارت‌های چهارگانه زبان فارسی
- ۵) کاربرد صحیح دستور تاریخی در فهم متون نظم و نثر گذشته

پ) حوزه مهارتی

انتظار می‌رود که در پایان یادگیری، توانایی‌های ذهنی و عملی زیر در دانش‌آموزان

تقویت شود :

- ۱) تشخیص راه‌های گوناگون پرورش معانی
- ۲) تشخیص قواعد ترکیب در واحدهای زبانی
- ۳) تشخیص ساختار صرفی و نحوی زبان فارسی
- ۴) تشخیص انواع نوشته‌ها در زبان فارسی
- ۵) تشخیص قواعد درست‌نویسی
- ۶) تشخیص جایگاه درست علایم نگارشی
- ۷) مقایسه و استدلال در مباحث دستور تاریخی
- ۸) به‌کارگیری درست مهارت‌های زبانی
- ۹) درک و فهم متون زبانی و ادبی
- ۱۰) به‌کارگیری قواعد املایی و نگارشی
- ۱۱) مهارت در نگارش نوشته‌های رایج در زبان فارسی
- ۱۲) به‌کارگیری راه‌های پرورش معانی در نگارش
- ۱۳) ویرایش متون مختلف زبانی و ادبی
- ۱۴) به‌کارگیری قواعد دستور تاریخی و امروزی در متون مختلف
- ۱۵) مهارت در استفاده درست از منابع تحقیق